

52. Там само, оп. 10, спр. 1258, арк. 355.
53. Там само, оп. 13, спр. 920, арк. 19.
54. Там само, арк. 39-40.
55. Там само, арк. 12.

А н н о т а ц и я

Статья посвящена особенностям внешнеэкономических отношений УССР с европейскими странами в годы непа. Ключевые слова: внешняя торговля, нэп, промышленность, промышленное сырьё, экспорт, УССР.

A n n o t a t i o n

The article describes peculiarities of foreign economic relations of USSR with European countries in the years of nep. Keywords: industry, nep, industrial raw material, foreign trade, export, USSR.

Мелешенко Т. В.
*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ У 1989-1992 РР. РОЛЬ ВАЦЛАВА ГАВЕЛА У ПОВЕРНЕННІ КРАЇНИ ДО ЗАГАЛЬНО ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РУСЛА

Висвітлено та описано трансформаційні процеси в Чехословаччині, розкрито ідеї Вацлава Гавела з розбудови демократичного суспільства. Проаналізовано політичний розвиток країни у 1989–1992 рр. Показано основні напрямки суспільно-політичних перетворень.

Ключові слова: Чехословаччина, Вацлав Гавел, трансформація, демократія, реформи, правова держава, громадянське суспільство.

Незалежна Українська держава переживаючи довготривалий процес трансформації, що спрямований на становлення правової демократичної держави має вирішити значну кількість нагальних питань у сфері державного будівництва. Допомогти у швидкому і ефективному вирішенні цих питань може позитивний досвід зарубіжних країн, що мали схоже минули та пережили епоху перебудови і демократизації суспільно-політичного життя. Цінним для нашої держави, яка знаходиться у пост революційному стані може стати досвід Чехословаччини, яка пройшла аналогічні процеси ще у 1989–1992 рр. Врахування досвіду формування правової держави, чехословацької еліти, політичне і національно-культурне відродження, допоможе уникнути помилок у розбудові громадянського суспільства і формуванні національної політичної еліти України.

Метою даної розвідки є аналіз суспільно-політичних процесів у Чехословаччині 1989–1992 рр., виокремлення основних напрямків трансформації, оцінка ролі В. Гавела у демократизації суспільства.

Питання трансформаційних процесів у Чехословаччині вивчались рядом вітчизняних та зарубіжних дослідників. Теоретичною базою статті є розробки з означеної проблематики таких науковців як І. Горбачевської, О. Зарицького, В. Приходька, В. Тисменяну, В. Пречана, В. Плевзи, Й. Крапа, І. Пелікана, Е. Гелнера, Дж. Гузіни та інших.

В Чехословаччині створення нової системи суспільних, економічних і соціальних відносин та формування нової внутрішньої та зовнішньої політики розпочалося після листопадово-грудневих подій 1989 року, які відомі в історії під назвою “оксамитової

революції”. Після падіння в Чехословаччині політичного та економічного режимів перед новими суб’єктами політичного та державотворчого процесу постала необхідність створити таку систему владних відносин яка була б життєдіяльною, ефективною, прогресивною і сприяла розвитку демократії. Перед урядом країни гостро постало питання позбутися впливу минулого комуністичного світогляду та переходу на демократичні рейки суспільно-політичного досвіду. Одним із важливим завданням стало обрання альтернативного соціального порядку. Встановлення демократичного ладу в Чехословаччині відбувалося на основі врахування трьох важливих умов. По-перше – це демонополізація влади, панування закону та захищеність громадян. По-друге – це проведення вільних та конкурентних виборів. По-третє встановлення демократичного правління, дотримання конституції, прав особистості та прав меншостей [3; с. 68].

Проведення вільних виборів на багатопартійній основі – це перше велике завдання, яке було поставлено перед чехословацьким народом після революційних подій. Від того хто чесно здобуде перемогу на виборах, залежало хто буде при владі. Головним для країни було те, щоб на виборах перемогли сили, які в громадянському, політичному професійному аспекті були найкращими в суспільстві, які зможуть повести народ вперед. Лідер революції Вацлав Гавел говорив про республіку самостійну, вільну, демократичну, про республіку економічно процвітаючу та соціально справедливу. Коротше кажучи, про республіку, яка служить людині, а тому може сподіватися, що і людина послужить їй. Про республіку всебічно розвинутих людей, бо без них неможливо вирішити ні однієї проблеми в жодній галузі [5; с. 114]. У розбудові державних засад Гавел спирався на попередній демократичний досвід Чехословаччини. Він прагнув втілити в життя політичні ідеї Т. Масарика, які базувалися на взаємоповазі і любові.

Гавел був переконаний, що нова чехословацька політика повинна бути моральною і спрямованою на дотримання і захист прав людини. Він прагнув побудувати державу в якій буде панувати верховенство права і закону та буде відновлено вільний громадянський простір. Політичний курс, який проводив президент Гавел дістав підтримку більшості населення Чехословаччини. Кореспондент газети “Правда” в Празі С. Вторушин, який був очевидцем подій, влучно підкреслив, що відбувалася рішуча політизація чехословацького суспільства. Взято курс на будівництво нової системи, і повороту до старого уже не могло бути. Радикальні зміни охопили всі сфери життєдіяльності: економіку, управління, соціальну сферу, культуру, внутрішню та зовнішню політику” [12; с. 84].

Першим кроком змін у Чехословаччині було формування нового складу Федерального уряду. 10 грудня 1989 року був сформований і прийняв присягу коаліційний уряд. Це був уряд національної злагоди, що складався з 21 члена, з яких 10 – представники КПЧ, 7 – безпартійні, 2 – представники соціалістичної та 2 – народної партії. Також серед членів уряду було чимало активістів “Празької Весни” 1968 року, лідерів які в умовах тоталітаризму вели боротьбу за трансформацію режиму, його демократизацію. Важливим питанням, яке потребувало вирішення, було питання виборів президента. 22 грудня 1989 року відбулися переговори між представниками 14 політичних партій в результаті яких було прийнято рішення рекомендувати на посаду керівника Громадянського Форуму Вацлава Гавела. 29 грудня 1989 року таємним голосуванням Гавела було обрано президентом. Так розпочалася нова посткомуністична ера в Чехословаччині.

У новорічному посланні президента Гавела чехословацькому народу 1 січня 1990 р. було наголошено на змінах у всіх сферах суспільно-політичного життя країни.

Тут говорилося, що після подій 17 листопада 1989 року зроблено перший крок на шляху до дійсної демократизації. До влади прийшов уряд реформ, уряд подальшого руху Чехословаччини вперед до європейської цивілізації [2; с. 4]

У своєму зверненні до громадян, Гавел об'єктивно без перебільшення розкрив стан держави та атмосферу, що панувала у суспільстві під керівництвом комуністичного режиму. Він говорив про те, що його попередники в цей день протягом сорока років говорили народу різні варіації однієї і тієї ж теми: як розквітла держава, скільки мільйонів тон вироблено, про всезагальне щастя, добробут і процвітання, про довіру уряду та про яскраві перспективи відкриваються перед Чехословаччиною.

Свобода і демократія включають у себе участь і відповідальність кожного громадянина. Зі слів Гавела випливає те, що він добре розумів наслідки панування попереднього режиму та необхідність реформування всіх сфер життєдіяльності. Особливу увагу президент звертав на необхідність морального оздоровлення суспільства, та відновлення значення людини як найвищої цінності. Гавел підкреслив, що країна не процвітає, а могутній творчий і духовний потенціал чехів і словаків використовується нерозумно. "Найстрашніше із усього – те, що ми живемо у брудному моральному середовищі. Ми відчуваємо себе морально хворими, оскільки звикли говорити щось відмінне від того, що ми думаємо. Ми навчилися нічому не вірити, ігнорувати один одного, піклуватися тільки про себе. Концепції такі як любов, дружба, співчуття, скромність, прощення, втратили свою глибину і багатьом з нас уявляються лише психологічною дивністю" [2; с. 3].

Гавел зазначив, що промислові галузі випускають товари, які нікого не цікавлять у той час, коли суспільство позбавлене тих речей, які є необхідними і широкоживаними. Також у зверненні Гавел розкрив той факт, що держава яка називає себе державою робітників принижує і експлуатує їх, а застаріла економіка марно витрачає ту невелику кількість енергії, яка ще залишилася. Президент, аналізуючи стан у якому опинилася держава і суспільство, закликав долучитися до перетворень і сприяти їх здійсненню всіх громадян держави розуміючи, що лише спільними зусиллями можна здійснити трансформацію суспільно-політичного життя.

Якщо говорити про результати перших кроків, які робив новий чехословацький політикум, то слід підкреслити, що вони були колосальними. Суспільство отримало шанс відновити демократичні засади існування. Від влади було усунено старі партійні комуністичні кадри. Новий керівний склад держави був сформований з демократично налаштованих особистостей. Наступна трансформація суспільства залежала від того, наскільки нові лідери готові були втілювати у життя ідеї, які вони пропагували.

Соціологічні дослідження, проведені на початку 1990 року, засвідчили, що новий курс політики активно підтримувало понад 80 відсотків населення. Усі готові були будувати нову Чехословаччину, незважаючи ні на які труднощі, всі засуджували минуле тоталітарної системи. Чехословацький вчений і політик І. Немечек справедливо писав у ті дні, що старому соціалізму настав кінець. Новий етап революції характеризується удосконаленням форм і методів державного правління. У січні 1990 року при канцелярії президента було створено консультативну раду, до складу якої увійшло ряд чехословацьких та іноземних вчених. Рада визначила напрямки внутрішньої і зовнішньої політики. Також при президентській канцелярії було створено шість секцій – внутрішньої політики, зовнішньої політики, культури, економічної, соціальної політики і юридичну. Окремо була створена рада з військових питань [6; с. 11].

Протягом кінця 1989 – початку 1990 років було здійснено кадрові зміни в органах МВС, державної безпеки, прокуратури, судів. Було замінено понад 90 відсотків кадрів. Преса відзначала, що президент створив надійне підґрунтя для захисту Конституції. Ідеї революції втілювалися і в створенні багатопартійної системи. Нового поштовху набув розвиток громадянського суспільства, яке є справжньою ознакою демократичного ладу.

Повалення комуністичного режиму у листопаді 1989 р. дозволило відновити демократію на засадах плюралізму. Зараз можна констатувати факт, що суспільно-політичні зміни, які відбулися в Чехословаччині наприкінці 80-х років ХХ століття мали не лише локальне, а й регіональне та глобальне значення. Вони ознаменували крах тоталітаризму і стали початком кінця світового антагоністичного протистояння та призвели до краху біполярної системи у міжнародних відносинах.

Гавел як президент не був лише символічною фігурою, а відігравав суттєву роль у державі, мав особливий політичний та духовний вплив, був моральним лідером нації. Він підкреслював “необхідність відродження загальнолюдських цінностей.” Він був глибоко переконаний сам і доводив до інших думку, що “не можна вважати суспільство демократичним, якщо в ньому все залежить від однієї людини” [4; с. 96].

Правдиву і влучну характеристику діям Гавела дав відомий дослідник В. Тисменяну у своїй праці “Поворот у політиці: Східна Європа від Сталіна до Гавела.” Гавел дійсно з’явився на політичній арені як національний лідер, з притаманним йому почуттям самоконтролю і стратегічним баченням. Нація повірила ідеалістичному драматургу, колишньому в’язню, якого історія висунула на передній край революційних зрушень. Людина, яка відбула кілька тюремних строків за те, що захищала права людини і несправедливо переслідуваних, стала основним партнером у переговорах з тими, хто кидав її до в’язниці” [7; с. 231]. В. Тисменяну своїм висновком підкреслив демократичний настрій Гавела, він показав його здатність сісти за стіл переговорів з ворожими силами спроможність тверезо мислити і діяти, коли мова йде про долю народу.

Зараз, коли минуло вже більше 20-ти років з часу “оксамитової революції” можна по-справжньому оцінити всі здобутки Чехословаччини, в якій довгий час панував тоталітарний режим і яка за цей період значно відстала у економічному та соціально-культурному розвитку. Зміни, які відбулися, були спрямовані на злам авторитарно-бюрократичної системи, старого соціально-економічного устрою і на перехід до парламентської демократії та ринкової економіки. До влади прийшли нові, прогресивні, демократично налаштовані політичні сили на чолі з Гавелом, що й визначило подальший курс розвитку Чехословацької держави. Він взяв курс на побудову нової моральної чехословацької політики, спрямованої на дотримання і захист прав людини. Він взяв курс на будівництво держави, в основі якої лежало верховенство права і закону та відновлення громадянського суспільства.

Важливою ознакою переходу від тоталітаризму до демократії в чехословацькому суспільстві стало те, що переважна більшість населення, не зважаючи на серйозні економічні проблеми, що дісталися у спадок від комуністичного правління, була переконана, що демократичні процедури та інститути є найкращим способом державного устрою. Для нормального функціонування держави та розвитку демократії Вацлав Гавел, як президент, та представники уряду сприяли втіленню в життя таких необхідних передумов:

Розвиток вільного та життєздатного громадянського суспільства як арени державного устрою, на якій самоорганізовані та відносно незалежні групи, рухи та окремі особи

намагаються артикулювати цінності, створювати асоціації й об'єднання та просувати свої інтереси.

Встановлення незалежного політичного суспільства – арени, на якій політичні сили змагаються за законне право здійснювати контроль над публічною владою і державним апаратом. В такому суспільстві громадяни визнають центральні інститути – політичні партії, судочинство, вибори, політичне лідерство тощо.

Підпорядкування усіх політичних сил держави, особливо уряду та державного апарату, верховенству права, що захищає особисті свободи і громадське життя.

Створення державної бюрократії як основи функціонування демократичного уряду для захисту прав громадян. Таким чином бюрократія сприяє ефективному державному управлінню водночас гарантуючи дотримання і захист прав громадян.

Організація інституціоналізованого економічного суспільства. Така передумова передбачає відхід від командної економіки та встановлення ринкової, а також наявність розмаїття форм власності, що є безумовною рисою демократичного суспільств [8; с. 197].

Однією з найважливіших умов повороту Чехословаччини до демократії стала руйнація ідеології, з якої розпочинається розлом тоталітарного суспільства. Зміна ідеології була життєво важливим елементом формування суспільної свідомості яка є необхідною умовою демократичного розвитку суспільства. Дуже правильно зазначив Вацлав Гавел говорячи про те, що суспільна свідомість є “п’ятою колоною”, з якою не можна не рахуватися. З її думками і прагненнями, її достоїнством і силою, політичними і соціальними інтересами не можна не рахуватися. Вона виступає як бактеріологічна зброя. Не беручи участі у гонитві за владою, ця сила діє в середовищі людського існування. Вона має величезні можливості і в будь-яку мить може вилитися в політичний акт, рух мас або в громадянське невдоволення. Таким чином вона впливає на суспільно-політичний клімат держави” [1; с. 4].

Подолання тоталітаризму означало роздержавлення основних сфер суспільного життя й переведення його на рейки самоорганізації. Поняття роздержавлення здебільшого пов’язується із зміною форми власності, що належить державним структурам. Однак його слід застосовувати у більш широкому розумінні: як звільнення всіх сфер суспільного життя – сім’ї, релігії, мистецтва, науки, культурної традиції, моралі тощо – від надмірної опіки з боку держави. При цьому держава залишається державою. Вона захищає права та інтереси громадян, сприяє інтеграції суспільства, організовує життєдіяльність суспільства за допомогою норм права, тобто виконує притаманні їй функції, але не домінує над людиною і суспільством, що має місце при тоталітаризмі [1; с. 3]. Роздержавлення це складний і суперечливий процес, який охоплює всі сфери життєдіяльності і вимагає часу, терпіння, належної організації і контролю з боку всіх учасників: в економічній сфері він розгортається як приватизація, у результаті якої має сформуватись реальний власник – господар своєї долі, своєї держави і свого суспільства; у політичній – багатопартійність та громадянське суспільство; в ідеологічній – ідеологічний плюралізм; в культурній – утвердження дійсної свободи творчості людини, її вільного вибору цінностей, світогляду, духовних переконань, віросповідання. Власне, роздержавлення є процесом повернення народу до дійсних основ цивілізованого розвитку, до людського способу і стилю життя, до суспільної самоорганізації – реальної демократії як народовладдя [11; с. 319].

Повернення Чехословаччини у цивілізаційне річище історії означає не що інше, як відродження статусу власності в такому значенні як його створила історія. Цивілізованим є те суспільство яке базується на визнанні недоторканності власності індивіда, його право на

володіння тим, що даровано йому соціально-історичними обставинами. Що було повністю ігнороване у тоталітарному суспільстві, в якому власність належала “народу” тобто носила колективний характер. Тоталітарна держава контролювала все і кожного, забуваючи про те, що все національне багатство є власністю народу. Протестуючи проти марксистського обґрунтування усупільнення і одержавлення власності, Гавел відстоював ідею приватної власності як загально цивілізаційної основи людського життя [10; с. 37].

Вацлав Гавел сприяв розвитку правової держави та встановленню суспільного порядку в якому панувало верховенство права і закон виступав головним регулятором співжиття держави. Чехословаччина перетворилася на державу, де забезпечувалося панування права, верховенство закону в усіх сферах життя суспільства, рівність усіх перед законом і незалежним судом. Тут визнавалися та гарантувалися права і свободи, людини, а в основу організації державної влади було покладено принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову.

Невід’ємною рисою правової держави стало утвердження конституціоналізму – правління реально обмеженого конституцією, яке визначає межі і свободи відповідальності. Конституція є тією інстанцією, яка не залежить від чийось особистих уявлень і уподобань, від якоїсь окремої волі чи бажань. Вона чітко визначає принципи соціального співіснування людей у демократичному суспільстві, забезпечує вільне життя індивідів. Конституція обмежує владу уряду й охороняє право власності як основу вільного суспільства. У Чехословаччині конституціоналізм забезпечувався прийнятою новою конституцією, яка базувалася на демократичних принципах.

Ще одним елементом, що впроваджувався в чехословацьке суспільство, що переживало трансформаційні процеси, стала соціальна справедливість. Ця справедливість виступала визначальним принципом і невід’ємною нормою суспільного життя. Соціальна справедливість передбачала пропорційне співвідношення заслуг людини перед суспільством та винагороди за них, як ступеня соціальної рівності всіх членів єдиного громадянського суспільства. Соціальна справедливість у Чехословаччині була зорієнтована на те, щоб подолати прояви соціалізму такі як рівне відношення робітників до засобів виробництва, що спричиняє зрівнялівку. В таких умовах коли все майно є спільним, не цінуються і обмежуються індивідуальні прагнення людини, її здібності, активне ставлення до дійсності, починає зростати соціальна напруга і конфронтація. Повернення до соціальної справедливості означає організацію життя за пріоритетами, що виходять із вирішення проблем “власності” і “влади” в їх загальноісторичному, загальнолюдському розрізі [9; с. 94].

Суспільно-політична система посткомуністичної Чехословаччини відповідала критеріям цивілізаційної моделі розвитку суспільства. Вона забезпечувала: культурний прогрес людства; можливості самореалізації особистості, а також розвиток і реалізацію її індивідуальної духовної свободи. Чехословаччина повернувшись на демократичний шлях розвитку людської цивілізації таким чином здійснила поворот до культурного самозабезпечення народу в контексті світових надбань, до пріоритету особистості та її духовних свобод, до її творчої самореалізації у всіх галузях суспільного та індивідуального життя.

Також можна повноправно стверджувати те, що швидкому протіканню трансформаційних процесів сприяла діяльність президента В. Гавела. Результатом стала зміна ідеології та суспільного світогляду. В країні запанували закони та встановлено верховенство права, було здійснено роздержавлення майна та проведено приватизацію.

Важливою заслугою президента стала пропаганда моральної політики, за яку його часто піддавали критиці, але яка справді виступає ідеалом сучасного політикуму.

Використана література:

1. Вацлав Гавел. Жить в правде: <http://old.russ.ru/persons/98-12-25/lukes.htm>.
2. Відповідальність інтелектуала <http://www.ji.lviv.ua/ji-arhiv.html>.
3. Гавел В. Сила бессильных / Вацлав Гавел; пер. с чеш. И. Шабловская, Л. Вихретьева. – Мн.: “Полифакт”, 1991. – 128 с.
4. Горбачовська І. Політична діяльність В. Гавела та В. Клауса: Епоха прагматизму в Чехії / І. Горбачовська // Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. Серія “Історичні науки”. – 2004. – Вип. 4. – С. 98-104. – М.: Госполитиздат. 1955. – 96 с.
5. Зарицький О. М. Вацлав Гавел. Політичний портрет / Олексій Миколайович Зарицький. – К.: Сатсанга, 2001. – 132 с.
6. Процик А. Мова, ідентичність і державність в історичній перспективі: Чехословаччина в першому десятилітті незалежності / А. Процик // Про український правопис і проблеми мови. – Нью Йорк; Львів, 1997. – С. 22-30.
7. Тисменяну В. Поворот у політиці: Східна Європа від Сталіна до Гавела / Володимир Тисменяну. – К.: “МегаТайп”, 2003. – 320 с.
8. У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи / за ред. Д. Гузіни; гол. ред.серії і автор предм. Дж. Перлін. – К.: “Ай Бі”; 2003. – 342 с.
9. Gellner E. Conditions of Liberty: Civil Society and its Rivals / Ernest Gellner. – New York: Penguin Books, 1994.
10. Havel V. Prosim strucne. Rozhovor s Karlem Hvizdalou, poznamky, dokumenty / redakce: Jan Zelenka / Vaclav Havel. České Budějovice, – gallery, 2006.
11. Kral V. Historický mezník ve vývoji Československa / Vaclav Kral. – Praha: Orbis, 1978. – 319 s.
12. Pelikan J. Socialist Opposition in Eastern Europe / Jan Pelikan – London: Allison & Busby, [1976. – 222 s.

Аннотація

Висвітлено і описано трансформаційні процеси в Чехословаччині, розкрито ідеї Вацлава Гавела про побудову демократичного суспільства. Проаналізовано політичне розвиток країни в 1989–1992 рр. Показано основні напрями суспільно-політичних змін.

Ключевые слова: Чехословаччина, Вацлав Гавел, трансформація, демократія, реформи, правове государство, громадянське суспільство.

Annotation

Transformation process in Czechoslovakia are described, Vaclav Havel's ideas to build a democratic society are analyzed, as well as political development of the country in 1989-1992. Main directions of socio-political transformations are demonstrated.

Keywords: Czechoslovakia, Vaclav Havel, transformation, democracy, reform, civil society, constitutional state.

Чайнський Ю. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

**ПАРИЖ І ЛОНДОН ТА СТАНОВЛЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ КОРДОНІВ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1922–1923 РОКАХ**

Досліджено особливості британської і французької політики щодо останнього етапу становлення кордонів Другої Речі Посполитої у другій половині 1922–1923 роках.

Ключові слова: Польща, Велика Британія, Франція, Східна Галичина, східні кордони.